

URBANISMUL BASARABIEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA.

CARACTERISTICĂ GENERALĂ

Mariana ȘLAPAC,
doctor habilitat,
vicepreședinte al Academiei
de Științe a Moldovei

SUMMARY

L'article suit la politique urbaine dans la Moldavie de l'Est (la Bessarabie), qui de 1812 est partie composante de l'Empire Russe. Ça se base sur l'imposition de nouveaux principes, caractéristiques à l'époque de la régularisation. On appelle souvent aux services des ingénieurs et des architectes russes, qui viennent aux visions propres de „villes idéales”, planifiées „en caroyage”. Dans beaucoup de cas, on trouve un contraste frappant entre la nouvelle partie de la ville et celle vieille. Après les activités des autorités tsaristes on change la physionomie des villes de la Bessarabie, qui est déterminée par le spécifique du classicisme russe.

După anexarea Moldovei răsăritene de către Imperiul Rus în 1812, au loc anumite schimbări în politica ei urbanistică. Începe etapa replanificării și construcției intense a celor mai importante localități din interfluviul Prut-Nistru. Capitala noii unități teritoriale devine orașul Chișinău, așezat chiar în centrul geometric al interfluviului. Oficial, el este proclamat în 1818 centru administrativ al regiunii Basarabia și al ținutului Orhei.

De remarcat că începutul secolului al XIX-lea coincide cu perioada înfloririi clasicismului. În Rusia activează, în cele mai bune tradiții clasice, arhitecții K. Rossi, V. Stasov, A. Zaha-

rov, A. Bovet, A. Mihailov ș.a., iar în Principatele Române- J. Freiwald, M. Kubelka, G. Freiwald, M. Sigurov, A. Constantinescu, J. Heft, A. Kagerbauer ș.a.

Formele clasice sunt determinate de compoziții echilibrate, fiind nelipsite simetria, rigoarea geometrică și tipizarea. Spațiile sunt proporționate armonios. Capătă „o a doua viață” ordinul: doric, ionic, corintic. Elementele arhitecturale se cer a fi raportate la scara omului, fapt care conferă clasicismului un adevărat caracter umanist. Clasicismul este orientat spre formarea fațadelor de paradă ale orașelor. Se utilizează modele precon-

cepute, aparținând atot unor așezări în ansamblu, tot și părților componente ale acestora.

Se dă preferință unui urbanism ordonat, cond rețeaua stradală, constituită conform unor anumite reguli geometrice, este subordonată arterelor de importanță majoră. Principalul “instrument tehnic”, pe care se bazează sistematizarea, devine planul topografic care prezintă, mai mult sau mai puțin exact, la o anumită scară, situația existentă. Documentele topografice oferă tabloul urbanistic real la sfârșitul perioadei de dezvoltare spontană, organică a orașelor. În multe cazuri, inginerii cadastrali, angajați pentru executarea acestor planuri, devin și autori ai viitoarelor proiecte de organizare a teritoriului. Planul de sistematizare integrală a unui oraș devine o noutate pentru urbanismul sec. al XIX-lea, cu toate că încercări de dirijare și reglementare a dezvoltării urbane s-au înregistrat și mai înainte.

În general, aplicarea planurilor prestabilite este consemnată la diferite niveluri cronologice ale evoluției așezărilor omenești: în posesiunile despotilor orientali, în polisurile elene și castele romane, „orașele ideale” renaștentiste, urbele contemporane ș.a. Ideea clasică a “regularității”, extinsă asupra unui oraș din sec. al XIX-lea, presupune o integritate compozițională a structurii planimetrice, o simplificare și ordonare a schemei de transport (carteziene, radiale, radial-inelare etc.), o orientare generală strictă, o corespundere deplină a construcției cadrului natural existent. Metodele compoziționale originale și diversele combinații spațiale servesc la accentuarea maximă a valențelor estetice, la evidențierea nodului principal – centrul administrativ, cultural

și comercial. El prezintă “domnia rațiunii”. Zonele administrative sunt distanțate de cele locuite, industriale și cele de agrement. Vechile fortificații nu au importanța de altădată și sunt demantelate sau degradează odată.

După 1812, în Imperiul Rus funcționează “Comisia Urbană” a orașelor Moscova și Sankt-Petersburg. Se desfășoară reconstrucția mai multor așezări, distruse în timpul acțiunilor militare de la începutul sec. al XIX-lea. În centrele urbane apar noi edificii de calitate. Sunt prevăzute surse financiare considerabile pentru construcția căilor ferate, arterelor interurbane, porturilor ș.a.

Sunt elaborate planuri rectangulare în varianta strict geometrică pentru așezări mici și mijlocii ca: Rostov-pe-Don, Bogoroditsk, Ostashevsk ș.a.; un oraș structurat pe două artere majore – două axe reciproc perpendiculare este orașul Voskresensk.

Străzile principale, mult mai largi și mai aspectuoase decât celelalte, se transformă în bulevarde verzi. În centru se află piața, edificiile de cult și cele mai importante construcții publice și locative; dacă orașul este așezat pe malul unui râu, artera principală poate urma linia riverană. Legăturile cu celălalt mal sunt obligatorii. Astfel de localități dispun, în multe cazuri, de planuri liniare, dezvoltate de-a lungul axei longitudinale (Arhanghelsk, Mariupol, Ekaterinoslav ș.a.).

Pentru orașele mari arhitecturii clasiciști nu utilizează niciodată sisteme strict geometrice. Ei înțeleg că modelul “hippodamic”, perfect pentru o urbe mică, devine schematizat și monoton în cazul unei alcătuirii urbane de proporții. De aceea, orașele mari, ca Odesa, Iar-

slav și Poltava ombină elemente din sisteme urbanistice diferite.

Este important că apariția clasicismului în Basarabia, ca și în Principatele Române, n-a constituit o ruptură bruscă cu trecutul. Aici formele clasiciste au fost utilizate încă înainte de începutul sec. al XIX-lea, la mijlocul sec. al XVII-lea, la Iași a fost zidită biserica mănăstirii Golia, iar la sfârșitul sec. al XVIII-lea au apărut biserica Rotunda din Lețcani de lângă Iași și biserica Sf. Haralambie din Iași; toate onsumă experiențe din domeniul clasicismului. În evul mediu domnia apelează în anumite orașe (Suceava, Iași, Chilia ș.a.) la scheme urbanistice "hippodamice", care sunt utilizate fragmentar, de cele mai multe ori în zonele centrale.

După 1812, evoluția urbanismului regulamentar, de natură clasicistă, în Basarabia și Principatele Române, are loc practic, paralel. În 1831, în Muntenia, și în 1832, în Principatul Moldovei, intră în vigoare Regulamentele organice, acte fundamentale cu caracter constituțional, privitoare la dezvoltarea urbană a orașelor¹. O lege din 1835 din timpul domniei lui Alexandru Ghica prevede măsurătorile cadastrale în țară, fondarea unei comisii tehnice, modul de lucru al topografilor ș.a.².

În Basarabia, este elaborat în 1870 Regulamentul orașului Chișinău. În baza acestui document se înstitue Direcția Orașenească, pe lângă care funcționează Comisia de Construcții. Regulamentul obligatoriu în construcție, aprobat în 1912 de Direcția Orașenească, include o serie de cerințe privitoare la edificarea noilor clădiri și eliberarea certificatelor pentru ridicarea construcțiilor, cerințe

privitoare la loturile de pământ pentru locuințele individuale, la părțile ieșite ale construcțiilor, la scări, acoperișuri, sobe, subsoluri ș.a.

În același timp, în Principatele Române urbanismul depinde de arhitecții formați de școlile Europei Occidentale și Centrale, în special de cei francezi. În Basarabia el este determinat de căutările arhitecților din Imperiul Rus, în sec. al XIX-lea moda franceză fiind atestată în arhitectura și urbanismul Imperiului Rus. Există și anumite tangențe. În perioada regulamentară activează, la București, arhitecții francezi Santjuan și Vilacrosse. În același București nu pot fi neglijate realizările urbanistice ale generalului rus Kiseleff, guvernatorul țării după pacea de la Adrianopol, mare admirator al culturii franceze.

La comanda Marelui Stat Major Rus sunt elaborate planuri topografice ale orașelor Iași, Giurgiu ș.a.³. Primul plan de sistematizare a Brăilei e întocmit în 1830 de locotenent-colonelul rus Riniev⁴.

Volumul impunător al lucrărilor de construcție și de planificare condiționează utilizarea pe scară largă în Rusia a proiectelor-tip (exemplar, etalon)⁷. De remarcat că edificarea în masă în baza noilor tehnologii conform proiectelor aprobate de stat începe încă de la sfârșitul sec. al XVII-lea pe timpul țarului Petru I. Necesitatea creșterii rapide a volumului fondului locativ, pe de o parte, și insuficiența arhitecților calificați, a materialelor de construcție și forțelor de muncă, pe de altă parte, duc la limitarea tipurilor de clădiri și reglementarea strictă a parametrilor acestora. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea proiectarea-tip se extinde din

domeniul programelor de locuit și cel al construcțiilor publice și industriale.

Apare fenomenul proiectării repetate, care înseamnă multiplicarea aceluiași obiective. După 1800 se atrage atenția arhitecților care se ocupă cu proiectarea-tip și se construiesc și clădirile cu destinație militară. Cele mai importante lucrări în acest domeniu sunt realizate de membrii Comitetului de Construcții, care activează din 1806. În 1809-1812 este editată „Colecția de fațade”, în două albume care includ circa 300 proiecte⁵. Printre autorii „Colecției” aprobate de țarul Alexandru I pentru utilizarea în orașele Imperiului Rus se numără A. Ruskă, A. Zaharov, V. Gheste și V. Stasov⁶. Proiectele-tip servesc drept modele pentru arhitecți și constructori în cazuri concrete, în funcție de gusturile și preferințele beneficiarilor, precum și de posibilitățile lor financiare. Utilizarea proiectelor exemplare în Basarabia are loc până la mijlocul sec. al XIX-lea.

Comitetul de Construcții din Rusia răspunde de elaborarea și aprobarea planurilor orașelor din întreaga țară. Unul dintre membrii acestui „Comitet”, arhitectul V. Gheste, este responsabil cu elaborarea proiectelor exemplare ale cartierelor de locuit, precum și ale piețelor orașenești exemplare cu construcție aferentă⁷. În rezultat apar cartiere de plan triunghiular, rectangular, rotund și poligonal. În jurul piețelor centrale de configurație rectangulară sau circulară sunt amplasate clădiri administrative și cele mai luxoase locuințe. Centrul sau axul geometric al pieței poate fi marcat cu construcții monumentale, în special religioase sau comemorative. Piețele mai modeste sunt destinate obiectivelor comerciale.

Străzile principale au adesea un caracter dual, având funcția de artere de circulație și de bulevarde pietonale. În unele cazuri localitățile includ slobozii militare, subordonate planimetric concepției general-urbanistice. Astfel de slobozii – unități urbanistice autonome există la Moscova și Sankt-Petersburg⁸. Specificul lor presupune utilizarea principiilor „regularizate”. În centrul slobozilor militare se află piața de paradă, unde sunt dispuse perimetral cazarmile ofițerilor și soldaților. Cu timpul, ele devin părți integrante ale orașelor, determinante ale structurii urbane.

În Moldova răsăriteană, începând cu anii 90 ai sec. al XVIII-lea, se desfășoară lucrări de reconstrucție și trasare de artere noi în cartiere vechi. În localitățile, unde staționează în timpul războaielor antiotomane unitățile militare rusești, sunt întocmite schițe topografice. Ele sunt elaborate pentru Chișinău (1789), Cetatea Albă (1789), Chilia (1790) ș.a. De fapt, de la începutul sec. al XIX-lea, când în țările balcanice se produc schimbări importante, în Imperiul Otoman sunt aplicate reforme interne, iar în Principatele Române sunt modernizate orașele, începând cu perioada regulamentară în urbanismul Moldovei răsăritene. Printre cele mai influente organe urbanistice din Basarabia pot fi numite Comitetul de Construcții din Ismail (înființat la 1839) și Comitetul de Construcții din Chișinău înființat în 1825 în locul fostei Comisii Funciare. Asemenea Comitete activează în cele mai importante orașe din Rusia (Moscova, Sankt-Petersburg, Odesa, Ekaterinoslav, Taganrog, Kerchi ș.a.). În obligațiunile lor intră organizarea lucrărilor de construcție, finanțarea lor,

asigurarea cu materiale de construcție și forțe de muncă ș.a.

Președinte al Comitetului de Construcții din Chișinău devine guvernatorul civil al Basarabiei, iar printre membrii lui se numără arhitectul ținutului, specialistul cadastral, primarul, reprezentanții nobilimii și negustorimii ș.a. Comitetul de Construcții și Duma orășenească se conformează noilor reguli și restricții urbanistice, impuse de puterea centrală. Ordinele primite de guvernatorul Basarabiei de la Ministerul Afacerilor Interne al Imperiului Rus conțin următoarele cerințe⁹:

- lățimea minimă a străzilor proiectate nu mai mică de 10 stonjeni (circa 21 m);
- interzicerea amplasării piețelor și trasării străzilor pe terenuri joase și mlăștinoase sau pe locuri ocupate anterior de cimitire;
- situarea obiectivelor industriale on afara perimetrului urban construit.

Dacă timp de doi ani clădirea nu este finisată, terenul se redistribuie unui alt solicitant. Se prevăd onlesniri fiscale pentru constructori, se oncurajează construcția fontonilor și lucrările edilitare. On 1854 Comitetul de Construcții din Chișinău este onlocuit cu Comisia Regiunii Basarabia pentru Construcții și Drumuri.

Dezvoltarea rapidă a orașelor din Basarabia impune apariția diferitelor reguli și normative locale. De executarea acestora răspunde Comisia Regiunii Basarabia pentru Construcții și Drumuri și poliția. Astfel, la 10 noiembrie 1897, la adunarea Dumei orășenești a Chișinăului sunt elaborate mai multe reguli, referitoare la conser-

varea construcției noi și ameliorarea nivelului de amenajare¹⁰.

On sec. al XIX-lea pentru toate orașele basarabene sunt ontocmite planuri urbanistice de sistematizare (Chișinău, 1834, inginerul I. Harting, inginerul cadastral Ozmidov; Chilia, 1831, inginerul-colonel P. Alexeev; Cahul, 1845, inginerul cadastral S. Mikulin; Bălți, 1845, arhitectul C. Pomortev; Cetatea Albă, 1842, inginerul cadastral B. Eitner; Ismail, 1849, arhitectul V. Dombrovski ș.a.)¹¹. Imaginea localităților se datorează arhitecților E. Gasket, A. Melnikov, L. Zaușkevici, A. Bernardazzi, L. Semko-Savoiski, K. Kurkovski, E. Verbjnovski, M. Seroșinski, I. Uskat, G. Lozinski, A. Hacikianț, N. Țiganko ș.a. Noua construcție urbană respectă limbajul artistic al arhitecturii clasiciste, eclecticice, moderne ș.a. Arhitectura națională se păstrează doar on cartierele vechi, medievale.

Din punctul de vedere al raportării la așezările preexistente, orașele basarabene din sec. al XIX-lea pot fi clasificate on felul următor:

- 1) orașe cu restructurări serioase ale osaturii urbane anterioare cu păstrarea fragmentară ale acesteia (Cetatea Albă, Bălți);
- 2) extinderi ale vechilor așezări (Chișinău, Soroca, Hotin);
- 3) orașe cu planuri noi care ignorează construcția anterioară (Bender, Chilia);
- 4) orașe noi, ontemeiate pe teritorii libere (Bolgrad, Cahul, posadul orașului Ismail).

Din punctul de vedere al compoziției planimetrice, orașele basarabene pot fi:

1) cu trama stradală ortogonală (Cahul, Soroca, Bender);

2) cu structura radială sau radial-inelară (Cetatea Albă, Bălți);

3) mixte (Chișinău, Hotin).

Acțiuni de sistematizare a așezărilor încep din cele mai importante dintre ele: porturi medievale, puncte strategice onsemnate, raiale otomane ș.a. Pentru noua capitală a Basarabiei sunt elaborate măsuri speciale de intervenție urbană modernizatoare, similare cu cele din orașele mari ale Imperiului Rus. Pe urmă vine rondul localităților cu rol minor: așezări ale coloniștilor, torguri mici ș.a. Totuși unele planuri de sistematizare, ontocmite fără mari eforturi creative de inginerii ruși, propun variante simplificate ale „orașelor ideale” carteziene. Sunt cazuri, cond noile propuneri urbanistice intră on contradicție cu construcția medievală existentă; uneori se insistă chiar demolarea totală a acesteia. Invitația unui număr impunător de coloniști de către autoritățile țariste presupune extinderea considerabilă a teritoriilor, construite on zonele periferice ale orașelor existente sau chiar fondarea unor așezări noi.

Ordonarea țesutului urban are loc conform planurilor urbanistice elaborate. Construcția se divizează, on majoritatea cazurilor, on insule rectangulare egale, care devin un fel de module on operațiunile de sistematizare ulterioară. Suprafețele lor depind de situația concretă a orașului. Insulele se divizează, la rondul lor, on parcele mai mici, de obicei, de plan dreptunghiular. Se aplică, de asemenea, comasarea și relotizarea parcelelor. Pe planuri, prin culoare, se diferențiază diferite zone ale orașelor și sistemul de proprietate.

Perimetrul așezărilor sistematizate

capătă contururi precise, limitele localităților fiind marcate obligatoriu (prin străzi, spații verzi ș.a.). Intrările on oraș se realizează prin puncte speciale (bariere), supuse unui control din partea autorităților. Se face o zonificare funcțională prin gruparea anumitor construcții cu aceleași funcții on locuri diferite. Astfel, apar spații destinate locuirii, comerțului, industriei ș.a. Obiective cu efecte poluante se ondepărtează de la zona de locuit (cimitire, zalhanale, construcții industriale), fiind prevăzute foșii verzi de protecție. Se iau măsuri on vederea ordonării fluxului de transport și „ondreptării” străzilor (ulițelor), se stabilește lățimea minimă a părților carosabile pentru diferite categorii de străzi.

Sunt importante preocupările de ordin edilitar: pavarea străzilor, construcția trotuarelor, rețelelor de apă, iluminarea publică. Se fac operațiuni cu scop funcțional și estetic, ondreptate spre onfrumusețarea orașelor. Clădirile existente și cele noi se aliniază pe așa-numitele linii roșii, stabilite pentru fiecare piață și stradă. Apar parcuri, grădini publice, bulevarde și alei verzi.

O atenție deosebită se acordă centrului orașenesc, individualizat prin clădiri admini-strative și publice de interes major, la proiectarea cărora pot fi utilizate proiecte individuale și proiecte-tip. Puterea centrală impune o modă urbanistică nouă cu modele arhitecturale noi.

Examinarea atentă a orașelor basarabene on sec. al XIX-lea permite a constata următoarele:

- politică urbanistică a Imperiului Rus, bazată pe creșterea rapidă a centrelor exemplare din noile posesiuni

țariste, este orientată la impunerea principiilor urbanistice proprii, caracteristice epocii de regularizare. Aceste centre sunt menite să demonstreze ontregii lumi balcanice, de altfel, aflate on atenția politicii externe a țarismului, superioritatea modului de viață on componența Rusiei;

- autoritățile apelează adesea la serviciile inginerilor militari cu o viziune proprie despre orașele ideale, cazuri asemănătoare cu tabere militare;

- documente importante on viitoarea

sistematizare a orașelor devin planurile topografice. Deseori inginerii militari care realizează ridicările topografice ale localităților devin, concomitent, autori ai viitoarelor proiecte de sistematizare;

- se onregistrează, pe de o parte, un avont urbanistic incontestabil, iar, pe de altă parte, o ruptură bruscă cu trecutul istoric și cultura urbană anterioară;

- aplicarea principiilor proiectelor-tip on urbanism conduce, on multe cazuri, la divizarea formală a teritoriului orășenesc on pătrate sau dreptunghiuri

BIBLIOGRAFIE

egale, fără a ține cont de specificul cadrului natural și construit;

- uneori acțiunile de replanificare ontreprinse au ca rezultat un contrast strident ontre partea existentă a orașului și cea proiectată. Este cazul lipsei de armonizare ontre planul părții medievale și a celei proiectate;

- deseori nu se iau on considerare accentele urbanistice și arhitecturale ale epocii precedente;

- on urma activității noilor autorități se schimbă radical fizionomia orașelor din Moldova răsăriteană; acum ea este determinată de specificul școlii urbanistice rusești;

- politica urbanistică imperială prevede extinderea masivă a orașelor pentru adăpostirea noilor-veniți. On urma acestui fapt au loc schimbări considerabile on componența etnică a așezărilor dintre Prut și Nistru;

- personalitatea localităților basarabene e determinată, on mare măsură, de talentul și măiestria arhitecților și inginerilor din Imperiul Rus;

- on noua arhitectură urbană sunt prezente clasicismul, eclectica, modernul ș.a. Elementele de arhitectură națională se păstrează doar on construcțiile medievale și unele case de locuit;

- se elaborează și se realizează proiecte de construcție ale unor căi ferate, șosele interurbane, porturi și altor obiective importante on strategia teritorială a rețelei de localități;

- se fac eforturi considerabile on domeniul amenajării teritoriale și on cel edilitar.

Toate acestea sunt caracteristice urbanismului din Basarabia on secolul al XIX-lea.

1. N. Lascu, Epoca regulamentară și urbanismul. Coteva observații generale, on Historia Urbana, Sibiu, 1994/2, p. 119.